

УДК 373.2

Ольга Дронова,
кандидат педагогічних наук,
доцент, кафедри дошкільної освіти
та соціальної педагогіки
Слов'янського державного
педагогічного університету

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ЛЯЛЬКИ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОСТОРІ ДОШКІЛЬНОГО ДИТИНСТВА

В статті представлено результати експериментально-теоретичного дослідження феномену ляльки у просторі дошкільного дитинства. Автор обґрунтовує можливості використання феноменологічного підходу у визначенні шляхів залучення ляльки до педагогічних технологій дошкільної освіти. Стаття містить педагогічну технологію ефективної взаємодії педагога з дитиною, адекватну концепції Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі».

Ключові слова: простір дошкільного дитинства, лялька, феноменологічний підхід, педагогічна технологія.

В статье представлены результаты экспериментально-теоретического исследования феномена куклы в пространстве дошкольного детства. Автор показывает возможности использования феноменологического подхода в определении направлений включения куклы в педагогические технологии дошкольного образования. Статья содержит педагогическую технологию эффективного взаимодействия педагога с ребенком, адекватную концепции Базовой программы развития ребенка дошкольного возраста «Я в Мире».

Ключевые слова: пространство дошкольного детства, кукла, феноменологический подход, педагогическая технология.

In the article the results of experimental-theoretical research of the phenomenon of doll are presented in space of preschool childhood. An author shows possibilities of the use of phenomenological approach in determination of directions of including of doll in pedagogical technologies of preschool education. The article contains pedagogical technology of effective co-operation of teacher with a child, adequate conception of the Basic program for development preschool age child «I in the world».

Key words: space of preschool childhood, doll, phenomenological approach, pedagogical technology.

Головна мета національної дошкільної освіти – створити сприятливі умови для особистісного становлення й творчої самореалізації кожної дитини, формування її життєвої компетентності, розвитку в ній ціннісного ставлення до світу Природи, Культури, Людей, Самої Себе [2; 4].

Найбільш ефективні способи розуміння моральних цінностей традиційно пропонувала філософія. Матеріалістичну філософію однозначного пояснення змінила філософія, яка допомагає людині відпрацювати механізм розуміння явищ і здібностей до саморозвитку духовної сфери власної особистості. Цей філософський напрямок – *феноменологія* – учення про явища, в тому числі й педагогічні як феномени, що надані нам не тільки в чуттєвому, але й у смисловому значенні.

Сучасна парадигма дошкільної освіти несе в собі культурно-гуманістичну функцію, яка виступає засобом трансляції культури. Опановуючи надбання культури, дитина не тільки адаптується до умов соціуму, який постійно змінюється, але й активно інтегрується в нього, розвиваючи власну суб'єктність (І. Б. Котова, Є. М. Шиянов та ін.). Зміни у цілях освіти обумовили необхідність формування культуровідповідного змісту, який концентрує цінності культури і створює умови для актуалізації творчого потенціалу особистості (Р. М. Чумічева). «Будь-яка культура людства обов'язково несе в собі модель світу, створену даною етнокультурною спільнотою людей. Ця модель світу втілена у міфах, відображена у системі релігійних вірувань, відтворюється в обрядах та ритуалах, закріплена в мові, матеріалізована у плануванні людських поселень і організації внутрішнього простору житла. Кожне нове покоління отримує у спадок певну модель всесвіту, яка є опорою для побудови індивідуальної картини світу кожної окремої людини і одночасно об'єднує цих людей як культурну спільноту», – зазначає М. В. Осоріна [6, с. 11–12].

Одна з найдавніших іграшок людства – лялька – являє собою соціокультурну модель світу, втілюючи потаємний світ дитинства, коли все навколо уявляється живим, чарівним і обіцяє диво.

Переходячи у світ дорослих, вона несе з собою спогади про дитячий, фольклорний, міфологічний та ігровий світ. Як культурний об'єкт, лялька «виступає у двох обличчях: у своїй прямій функції, обслуговуючи певне коло конкретних суспільних потреб, і в «метафоричній», коли ознаки його переносяться на широке коло соціальних фактів, моделлю яких він стає» (Ю. М. Лотман) [5]. В історії людства лялька завжди відігравала таємничу і важливу роль. Щоб зрозуміти «таємницю ляльки», необхідно відмежувати вихідне уявлення «лялька як іграшка» від культурно-історичного «лялька як модель». Тільки на підґрунті такого розмежування можна перейти до синтетичного поняття «лялька як витвір мистецтва». Залучення феноменології ляльки до простору дошкільного дитинства ми визначили як *актуальну педагогічну проблему* і розгорнули експериментально-теоретичне дослідження.

Функції ляльки в соціумі (гедоністична, сугестивна, комунікативна, сигнікативна, компенсаторна, виховна, освітня, естетична, евристична, соціалізуюча, катарсична та інші) визначені у філософсько-мистецтвознавчих, культурологічних, етнографічних та психолого-

педагогічних роботах М. Альбеділь, Б. П. Голдовського, І. А. Зайцева, М. Золотухіної, Т. Ю. Колошиної, Л. Д. Лебедевої, М. С. Левіної, Ю. М. Лотмана, М. Мід, Л. Мінц, В. С. Мухіної, О. С. Найдена, С. В. Образцова, М. В. Осоріної, Г. В. Тимошенко та ін. У роботах психологів лялька постає як ефективний арт-терапевтичний засіб (Дж. Стоун-Феннісі, М. Харкін, Йо Енн Кук, Енн Блекуелл, Т. Ю. Колошина, Г. В. Тимошенко, Ф. Зімбардо, І. Г. Виготська, О. І. Захаров, А. Співаковська та ін.). Учені описують лялькотерапію як метод, заснований на процесах ідентифікації дитини з улюбленим героєм мультфільму, казки та улюбленою іграшкою. У педагогічних роботах Л. В. Артемової, А. М. Богуш, Н. В. Гавриш, О. О. Дронової, Р. М. Чумічевої обґрунтовано значення ляльки для ігрової діяльності дітей, учені розглядають її як дидактичний матеріал, пропонують разом з дітьми виготовляти ляльок за мотивами народної іграшки, ляльок для театралізацій [1; 3]. Аналіз наукових робіт та публікацій переконує в правомірності поставленої нами проблеми та її актуальності. У практиці дошкільної освіти недостатньо актуалізовані функції ляльки в контексті феноменологічного підходу.

У цій статті ми представляємо результати нашого експериментально-теоретичного дослідження феномена ляльки в просторі дошкільного дитинства і визначаємо шляхи залучення ляльки до педагогічних технологій дошкільної освіти.

Наша гіпотеза полягала в припущенні, що феноменологія ляльки як елементу світової культури, відкриває нові можливості для проектування змісту та педагогічних технологій дошкільної освіти, адекватних особистісно-орієнтованих моделей освіти та виховання дітей, спрямованих на активну інтеграцію дитини у соціум. Визначення та обґрунтування цих можливостей стало *метою* нашого дослідження.

Зміст та принципи феноменологічного підходу щодо аналізу культурно-історичних та педагогічних явищ розкрито в роботах Е. Гуссерля, Є. В. Бондаревської, Ю. С. Бродського, Н. Гартман, С. В. Кульневича та інших; теоретичні положення про особистість як найвищу цінність суспільства, гуманістична теорія – в роботах А. Маслоу, К. Роджерс; теорія сприйняття мистецтва як обміну загальнолюдськими цінностями – в роботах Л. С. Виготського, М. С. Кагана; філософські ідеї про поліфункціональність мистецтва в соціумі викладено в роботах Ю. Б. Борєва, М. С. Кагана, Ю. Кривцун, С. Х. Раппопорта та ін.; наукові підходи до дитинства як феномену – в роботах В. Т. Кудрявцева, М. Мід, Д. І. Фельдштейна, А. М. Богуш, О. Л. Кононко, Р. М. Чумічевої та ін. У філософсько-педагогічних роботах Б. І. Коротяєва актуалізовано та обґрунтовано проблеми змісту, форм, методів освіти та «портрет» сучасного педагога; феноменологія ляльки простежується в мистецтвознавчих, культурологічних, етнографічних роботах Ю. М. Лотмана, О. С. Найдена та інших.

Феномен (від грецької *phenomenon* – те, що являє себе), незвичайний, винятковий факт, явище. Філософське поняття, що означає явище, надане нам у досвіді, почуттях, пізнанні (на відміну від ноумена, який осягається розумом і складає основу, сутність феномена). Таке визначення феномену надає Радянський енциклопедичний словник (1983 р., с. 1398).

Розповсюдженням є погляд на феномен як на унікальне, особливе, своєрідне явище. Його характерними ознаками є наявність певного смислу, парадоксальність, суперечність, приховані можливості для відкриття нових смислів. Це пояснює виникнення філософського учення про феномени – феноменології.

Як філософська дисципліна, вона по-різному тлумачиться в історії філософії: наука, що виконує функції критики чуттєвого пізнання (І. Ламберт, І. Кант), учення про становлення філософії, історія дослідження форм свідомості (Г. Гегель). Як дисципліна психологічна, вона описує психічні феномени (Ф. Brentano, А. Meinhof).

Засновником сучасної феноменології як одного з чотирьох найвагоміших напрямків філософії ХХ ст. (поряд з онтологією, екзистенціалізмом та філософією життя) вважається Едмунд Гуссерль (1859–1938 рр.). На базі феноменології він розробив обґрунтування «наук про сутність», на відміну від «наук про зовнішні факти», насамперед, метод ейдетичної редукції.

У галузь феноменології зробили внесок І. Кант та Г. Гегель. Сучасними її теоретиками є Є. В. Бондаревська, Ю. С. Бродський, Н. Гартман, Ф. фон Херрманн, О. М. Шевелєв, С. В. Кульневич, В. І. Молчанов, О. Ю. Рогачова, Н. М. Смирнова, М. В. Соколовський, А.-Т. Тищенко та інші. За визначенням М. Гартмана (1882–1950 рр.), феноменологія – це непересічне виявлення і описування феноменів (цілісних єднань внутрішнього і зовнішнього) з позицій дослідження їх значень, смислу, сутностей.

На думку О. М. Шевелєва, завдання феноменології полягає у розкритті смислу предметів, затемненого численністю слів, різнопланових думок та оцінок. Пізнати сутнісне можна лише через саморозуміння, розуміння самої людини. Заглибленість цього розуміння досягається через розуміння культури, через вивчення її продуктів, тобто тих самих феноменів, які трактує феноменологія. З позиції феноменологічного підходу, смисловий аналіз свідчень культури є найпродуктивнішим [7].

У визначенні Є. В. Бондаревської та С. В. Кульневича, феноменологія постає як учення про шляхи та способи розвитку свідомості людини, яке розуміється як саморозвиток моральної (духовної) сфери особистості; це є й ученням про феномени, тобто, незвичайні, парадоксальні явища, які надані нам не лише у чуттєвому сприйманні, але й у смислового значенні; це смислопошуковий спосіб поглибленого пізнання внутрішніх джерел, зв'язків, механізмів розвитку, смислу явищ.

Ми поділяємо думку вчених стосовно того, що феноменологія як одна із сучасних наук про людину, надає найбільш відповідний гуманістичному смислу освіти матеріал для розуміння людиною пізнання і поведінки.

Як філософський напрям феноменологія є ученням, що стосується і педагогічних явищ. Вони також виступають феноменами, адже містять у собі суперечності, парадокси, невизначеності. Ідеться про зміст, форми, методи виховання і навчання; освітнє середовище; особу дитини, форми та моделі її соціальної поведінки; інформаційний простір та інше. Як феномени, вони постають не тільки в чуттєвому, але й у своєму смислового значенні.

Наприклад, лялька. Як специфічний знак та символ культури, вона історично набула певного соціального смислу, сповненого парадоксів та невизначеностей. У народній педагогіці лялька постає як поліфункціональний засіб навчання і виховання, статевої ролі самоідентифікації та соціалізації дитини. Усе це надає ляльці статусу соціокультурного феномену, педагогічного засобу, потенціал якого в практиці дошкільної освіти є невичерпним і недостатньо реалізованим.

Експериментальна робота здійснювалася в дошкільних навчальних закладах м. Антрацит Луганської області та м. Слов'янськ Донецької області. У ній брали участь діти 3–6 років, педагоги та батьки. Соціологічним опитуванням було охоплено 64 особи різного віку.

Ми виходили з того, що в контексті феноменологічного підходу лялька може використовуватися педагогом не тільки як дидактичний матеріал, необхідний елемент дитячої гри, але й як засіб введення дитини у Світ. Як елемент культури, витвір мистецтва, лялька здатна ефективно супроводжувати дитину у пізнаванні різних країн, народів та національностей. Як педагогічний засіб, вона може знайомити дітей зі світом дорослих, професій; навчати контролювати власний вигляд, прищеплювати навички самообслуговування. Як психотерапевтичний засіб, лялька здатна допомагати дитині лагодити настрій, керувати власними емоціями, навчитися співпереживати, бути толерантним, доброзичливим, комунікабельним – тобто, набути необхідних «компетенцій» на шляху соціалізації, інтеграції у соціум. Як виріб майстра, лялька може надихати дитину на власну художню творчість (декоративно-прикладна, театральна, дизайн-діяльність; малювання, ліплення), зміст якої визначають: майстрування ляльок, театралізація, створення і оформлення одягу та аксесуарів тощо.

Основними шляхами залучення ляльки до педагогічних технологій дошкільного дитинства у нашому дослідженні були визначені: культурно-історичний, який передбачав збагачення уявлень дитини про ляльку як витвір мистецтва, елемент культури народу; соціально-педагогічний, змістове наповнення якого складало набуття дитиною соціальних компетенцій засобами ляльки; психологічний, який дозволяв працювати з

емоційною, ціннісною, мотиваційною та комунікативною сферами особистості дитини; *художньо-творчий*, який забезпечував активізацію творчого потенціалу дитини, сприяв розвитку образотворчих здібностей і усвідомленню дитиною власних можливостей у створенні ляльок та сюжетних дій із ними.

Розроблена нами експериментальна освітня програма «Дитина у світі ляльок» інтегрувала визначені шляхи залучення ляльки до педагогічного процесу і містила адекватне методичне забезпечення. Наприклад, *перший блок* (культурно-пізнавальний). Змістові лінії: «Що таке Лялька», «Коли, як і чому виникла Лялька», «Які бувають Ляльки», «Хто майструє ляльок», «Музей ляльок», «Ляльки у твоїй родині».

Домінуючі функції ляльки: гедоністична, сигнікативна, культурно-історична, просвітницька, виховна, комунікативна.

Методичне забезпечення: «презентація дитині Світу ляльок»: «...Серед нас, людей, живуть ляльки. Вони такі різні. Цікаві. Красиві. Знаєте, у мене в дитинстві була лялька... Я часто згадую про неї... Ляльки – це особливий світ. Давайте розпочнемо подорож у цьому світі. Я передчуваю, що на нас чекають різні пригоди. Рушаймо!» «Подорож» розгортається у таких формах: мистецтвознавчі розповіді педагога в формі захоплюючих історій, казок, легенд про походження ляльки, її історію, про українську народну ляльку (перегляд підготовленої колекції ляльок, або електронного слайд-шоу, відвідування музею ляльок, знайомство з ляльковим театром, шоу-вистава «Золотий ключик», підготовлена дорослими і дітьми), робота з батьками за темою «Сімейні ляльки: педагогічна цінність», розмови з дітьми: «Лялька твоєї мами, сестри, бабусі». Розглядання та обговорення творів живопису, в яких зображено ляльку: «Про що розповідає лялька», художньо-дидактичні ігри: «Подорож з лялькою в минуле, сьогодення, майбутнє», «Подорож у картину», на ідентифікацію з лялькою «Обери ляльку», «Лялькова крамниця», ігровий вибір з мотивацією), інші форми та методи ознайомлення дітей зі світом ляльок.

У моделюванні педагогічної технології ми виходили з позиції Ю. М. Лотмана: «Лялька потребує не споглядання чужої думки, а гри» [5], але при цьому широко використовували метод споглядання, оскільки саме він забезпечував *активне* сприймання дитиною ляльки як витвору мистецтва, елементу культури народу. Очікуваним результатом був розвиток у дитини здатності милуватися красою ляльки, пробудження в ній бажання не тільки діяти з нею, але й берегти, дбати про неї, прагнути навчитися створювати подібне.

У педагогічній технології, розробленій згідно визначених нами шляхів залучення ляльки до педагогічного процесу, використовувалися філософські бесіди («Що таке лялька», «Як виникла лялька», «Що вміє лялька»), елементи музейної педагогіки (екскурсії, колекціонування, розглядання, мистецтвознавча розповідь, експозиція, «Музей ляльок»),

ігри-подорожі («Лялька допомагає пізнавати світ», «Подорож у картину»), сюжетно-рольові ігри, лялькотерапія, театралізація («Театр ляльок», «Ляльковий театр»), майстрування ляльок з різних матеріалів (тканина, нитки, глина, тісто, папір, природний матеріал), виготовлення одягу та аксесуарів.

Наприклад, варіант спілкування педагога з дітьми за типом «мистецтвознавча розповідь з презентацією» (фото, слайд-шоу тощо): «...Ми звикли до того, що ляльками зазвичай граються. А в Японії вже не одне століття існують ляльки, призначені лише для розглядання. Їх полюбують діти і дорослі – і не лише японці, але й жителі інших країн, які цікавляться історією цієї країни. Традиційні ляльки з дерева, паперу, глини, тканин, пов'язані з різними святами та звичаями, захоплено і яскраво представляють світ японської культури... Давай знайдемо на карті Японію, розглянемо японських ляльок, спробуємо навчитися милуватися ними, як це вміють робити японські хлопчики і дівчатка... Ми влаштуємо своє свято ляльок».

Ляльки, виготовлені батьками, художниками-аматорами, дизайнерами, фотографії прикрасили інтер'єр дитячого садка, перетворивши його у справжню казкову «Країну Ляльок».

Відповідно особливу роль ляльки в психотерапевтичній роботі (змістовий блок «Лялькотерапія»). Використання маріонеток, наприклад, було ефективною технологією в роботі з нерішучими та несміливими дошкільниками зі заниженою самооцінкою. Управління лялькою допомагало подолати невпевненість у собі, сприяло соціалізації дитини. У процесі роботи з маріонеткою (виготовлення ляльки та управління нею) ми транслювали дитині настанову: «Маріонетки доброзичливі і готові допомогти тобі».

Ми виходили з того, що дитина в процесі пізнавання реального світу, його соціальних зв'язків та стосунків активно переносить сприйнятий досвід у специфічну ігрову ситуацію. Основним об'єктом такої соціальної проєкції протягом достатньо тривалого часу є ляльки.

Пізнання світу дитиною, введення її у світ культури, занурення в стихію «первісного» і відтворення світу може здійснюватись за допомогою символів. Залучення до них, пізнання та осмислення їх спонукає дитину спостерігати себе, змінювати себе; активізує потребу у створенні власних знаків та символів. Лялька для дитини дошкільного віку уособлює світ, для дорослого вона стає символом дитинства. Сучасному педагогу, як феноменологу, важливо вміти скористатися різнобічним потенціалом ляльки.

Феноменологія ляльки, в нашому розумінні, передбачає смислопошуковий спосіб поглибленого вивчення внутрішніх джерел, зв'язків, механізмів розвитку її смислового значення в історії культури людства.

Феномен ляльки, на нашу думку, полягає у її гедоністичній,

виховній, просвітницькій, сигнікативній, компенсаторній, сугестивній, комунікативній, соціалізуючій, евристичній, естетичній та інших функціях, які вона виконує в соціумі. Ляльковий світ одночасно належить і життю, і мистецтву. Кожна лялька має свій образ, свою моральну характеристику.

Проведене експериментально-теоретичне дослідження підтвердило гіпотезу про можливість залучення феноменології ляльки до педагогічних технологій дошкільної освіти.

Феноменологічний підхід дозволяє збагатити інформаційно-освітній простір дошкільного дитинства; значно й ефективно розширити сферу діяльностей, доступних дитині 5–6 років; надати розвивальному цілеспрямованому спілкуванню педагога з дитиною особистісно-орієнтованого характеру; підвищити та зробити більш адекватним емоційний фон педагогічного процесу, наблизити його до дитини, її потреб та інтересів; надавати консультативну допомогу сім'ї щодо відбору іграшок для дитини, організації сімейного дозвілля та спільних ігор-занять, спілкувань з дитиною.

В умовах феноменологічного підходу ляльки різними шляхами вводять дитину у світ художньої культури, і роблять для неї цей світ зрозумілим і доступним.

Ефективне використання ляльки в просторі дошкільного дитинства залежить від наступних *педагогічних умов*: осмислення та прийняття педагогом феноменології ляльки, її функцій у соціумі; збагачення змісту освітньої програми наповненням його культурно-історичним, соціально-педагогічним, психологічним, художньо-творчим потенціалом ляльки; збагачення видів дитячої діяльності (образотворча, художньо-ремісницька, театралізована, дизайн-діяльність, художньо-комунікативна, соціально-комунікативна та інші); моделювання педагогічних технологій, адекватних потенціалу та феномену ляльки, з використанням таких форм розвивального спілкування, як філософські бесіди, ігри-подорожі, милування лялькою, дидактичні ігри, театралізація та інші.

Лялька допомагає дитині осягнути смисл життя, мету існування, активізувати власні ресурси; допомагає навчитися долати труднощі власними зусиллями на шляху інтеграції у соціум, пробуджує активність особистості, художньо-творчий потенціал. Ці складові сигнікативної функції ми розглядаємо, як *критерії* «образу ляльки» у свідомості дитини і дорослого.

Спонтанність вибору дитиною-дошкільником культурних еталонів, як носіїв цінностей і відкриття особистісних смислів, обумовлює необхідність урахування психологічних і вікових особливостей розвитку дитини, розробки механізму супроводження культурної ідентифікації як базового механізму освоєння цінностей і відкриття особистісних смислів. Це стає можливим при застосуванні феноменологічного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко Я. Ю. Шляхи залучення ляльки до педагогічних технологій дошкільного дитинства / Я. Ю. Адаменко, О. О. Дронова // Пошуки і знахідки : матеріали наукової конференції СДПУ / укладач В. К. Сарієнко. – Слов'янськ : Видавництво «Друкарський двір», 2011. С. 3–6.
2. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / М-во освіти і науки України, Акад. пед наук України ; наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2008. – 430 с.
3. Дронова О. О. Лялька як засіб розвитку креативності в дошкільному дитинстві / О. О. Дронова, О. О. Шаталова // Розвиток творчої особистості в системі дошкільної освіти : матеріали Всеукраїнського наук.-практ. семінару. – Слов'янськ : СДПУ, 2003. – С. 126–128.
4. КОМЕНТАР до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб. / наук. ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
5. Лотман Ю. М. Куклы в системе культуры / Ю. М. Лотман // Избр. Статьи : в 3-х т. – Таллин, 1992. – Т. 1. – С. 377–380.
6. Осорина М. В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых / М. В. Осорина. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 288 с.
7. Шевелев А. Н. Потенциал образовательной урбанистики в современных историко-педагогических исследованиях / А. Н. Шевелев // История педагогики и образования в начале 3-го тысячелетия : коллективная монография / под ред. А. И. Корнетова. – М. : АСОУ, 2008. – С. 9–28.